

Uhvativši se ukoštac s jednim od najdinamičnijih i dosad slabo rasvijetljenim razdobljem pojave i razvoja kršćanstva i njegove umjetnosti, autor je sistematično i pregledno, nizom primjera, povezao i predložio brojna rješenja interpretacije ranokršćanskih umjetničkih djela i njihove ikonografije, što u povijesti umjetnosti, pogotovo ranijih razdoblja, nažalost, još uvijek nije česta pojava, čime ova knjiga predstavlja uzor koji je vrijedno slijediti budućim istraživačima. Ono što bi čitanje djela svakako olakšalo jest umetanje bilježaka na dnu stranica, a ne na kraju većih dijelova te donošenje još više slikovnih materijala, ponajviše onih na koje se autor posebno referira.

Marija Bijelić

Povijest letećih žena: od božica do vještica, od mističarki do avijatičarki

Serinity Young, Women Who Fly: Goddesses, Witches, Mystics, and Other Airborne Females, New York: Oxford University Press, 2018., 358 str.

Početkom ove godine svjetlo je ugledala najnovija knjiga Serinity Young, više znanstvene suradnice u Američkom prirodoslovnom muzeju te vanjske suradnice na njujorškom Queens Collegeu. Djelo *Women Who Fly: Goddesses, Witches, Mystics, and Other Airborne Females* treća je knjiga spomenute autorice (prethodne su dvije *Courtesans and Tantric Consorts: Sexualities in Buddhist Narrative, Ritual, & Iconography* i *Dreaming in the Lotus: Buddhist Dream Narrative, Imagery, and Practice*). U prethodnim se dvjema knjigama ponajviše bavila interdisciplinarnim proučavanjem budističkih tekstova, što se ogleda i u njezinu najnovijem radu u kojem je ipak učinila iskorak iz okvira jedne religije u kulturnu historiju i historiju žena istražujući lik leteće žene u brojnim svjetskim religijama tijekom povijesti. S tim u vezi potrebno je reći kako se autorica nije vodila mišlju da svoje djelo uklopi u određenu disciplinu, nego je, rabeći ponajprije metodološki okvir književne teorije, analizirala brojne tekstove većinom religijske prirode tražeći u njima lik leteće žene te ga kontekstualizirala uzimajući u obzir društvene i povijesne okolnosti u kojima je tekst nastao. Upravo taj međuodnos letećih žena i njihovih inherentnih karakteristika (let, sloboda, junaštvo, transcendentnost, imanentnost, mogućnost promjene oblika) te društveno-povijesnih prilika u kojima su se one javljale, bilo kao njihov odraz ili uzrok, srž je ove knjige. Djelo *Women Who Fly: Goddesses, Witches, Mystics, and Other Airborne Females* stoga je svojevrsna tipologija fenomena letećih žena koja zahvaća u brojne kulture, religije, mitove i vjerovanja u različitim stadijima ljudskoga postojanja te u njima traži lik leteće žene koji u feminističkom čitanju teksta postaje utjelovljenje ženske moći koja počiva na seksualnosti, dok muškarci imaju samo jednu želju: zauzdati i kontrolirati tu moć. Ovakav pristup iznjedrio je knjigu koja također može poslužiti kao početna točka za buduće historijske komparativne studije koje će se baviti, primjerice, položajem žena u

društvu u pojedinim razdobljima prošlosti ili aspektima legitimacije vlasti koja proizlazi iz jakih letećih ženskih božanstava. U tome i leži najveća vrijednost ove knjige: autorica je na temelju bogatog korpusa sekundarne literature i izvora (čiji se popis nalazi na kraju knjige, prije indeksa pojmova) izradila svojevrsan vodič kroz fenomenologiju letećih žena tijekom povijesti, pritom samo zagrebavši bogat sloj socijalno-kulturne historije i religijske antropologije te otvorivši brojna istraživačka pitanja.

Knjiga se sastoji od dviju cjelina: prve, koja daje tipologiju natprirodnih letećih žena, i druge, koji se bavi tipologijom ljudskih letećih žena (pritom je važno navesti da se u pojedinim poglavljima drugoga dijela iznosi i opisni prijevod *ženâ koje lete* jer su posvećena poznatim pilotkinjama Ameliji Earhart i Hanni Reitsch, kao i vješticama koje za svoj let rabe metlu). U uvodu koji prethodi navedenim dvjema cjelinama („Introduction“) autorica pobliže objašnjava karakteristike svojstvene letećim ženama (mogućnost letenja, sloboda, zatočeništvo, junaštvo, mogućnost promjene oblika...) te daje kratak kronološki pregled religijskih rituala vezanih za nebo i letenje (poglavlje „Earth, Sky, Women, and Immortality“) u kojima je oduvijek jednu od glavnih uloga imala žena upravo zbog identifikacije s pticama.

Prva cjelina, koja se bavi natprirodnim letećim ženama („Supernatural Women“), daje kronološki pregled fenomena, počevši od krilatih božica Bliskog istoka i Egipta, preko grčkih krilatih ženskih božanstava, nordijskih valkira, hinduističkih *apsarās*, anđela i vila iz kršćanskih predaja, pa sve do budističkih *yoginis* i *ḍākinīs*. Prateći tijekom povijesti žene koje lete, autorica prati i njihovu percepciju u društvu. Nesputana krilata ženska božanstva nekoć su se toliko štovala i cijenila da su legitimirala vlast vladara (Egipat, Mezopotamija, Kina), no tijekom stoljeća preobražena su u manje moćne žene, a u krajnjem slučaju i u koncept „monstruoze“ žene, odnosno one koja nije mogla ili nije željela pokoriti se ograničenjima sveprisutnijeg patrijarhalnog društva. Kao primjer monstruoze žene, u poglavlju „Winged Goddesses of Sexuality, Death, and Immortality“ autorica navodi Medeju. Upravo je, prema autorici, povezanost žena s rođenjem i smrti postala problematična kako je patrijarhalno društvo uzimalo maha jer je ženska sposobnost rađanja prijetila sve maskuliniziranim društvu te su stoga moćna ženska božanstva (Atena, Artemida) postala tek pratnja muških junaka i polubogova (Heraklo, Perzej), dok Atena, leteća grčka božica, postaje čvrsta ruka patrijarhata koja ubija leteće žene (Harpije) i stavlja se na stranu muškarca protiv žena (Orest i Furijs). Sličan primjer autorica daje analizirajući nordijske tekstove o valkirama (poglavlje „The Fall of the Valkyries“), koje od neustrašivih ratničkih božica postaju pratinjom muških junaka te u kasnijim pričama više ne mogu ni letjeti. Upravo se u ovome poglavlju najviše osjeća nešto površnji pristup problematici jer autorica vrlo često i vrlo obilno prepričava književne izvore ne posvećujući se metodološki dovoljno njihovoj analizi. Doduše, nudi vrlo zanimljivo objašnjenje postanka mitova o labuđim djevama koje muškarci obično na prevaru zarobe i podčine kako bi im bile žene. Prema autorici, takvi mitovi nisu nužno odraz muških fantazija o podčinjavanju žena, nego sâmih žena koje su se našle u virilokalnom braku, često u drugom selu ili gradu daleko od obitelji, gdje su se osjećale sputanima i odvedenima na silu. U poglavlju u kojem se bavi anđelima i vilama („Angels and Fairies: Male Flight and Contrary Females“) autorica analizira njihovu promjenu statusa protekom vremena: anđeli, krilati i zastrašujući Božji glasnici, u renesansi pretvoreni su u kućne zaštitnice, a katkad su nasilne vile (Morgan le Fay) u viktorijansko doba svedene na status Zvončice. Sudbinu i trivijalizaciju ženske moći na primjeru Morgan le Fay autorica objašnjava kristijanizacijom u Britaniji, promjenom koja

je, sveobuhvatno gledajući, ženama donijela lošiji položaj u društvu. Poglavlje zaokružuje mišlju da su tijekom povijesti muškarci iz mitskih predaja i religijskih tekstova postupno prisvojili prvobitne ženske moći, dok su ih žene progresivno gubile. U sljedećim poglavljima koja istražuju leteća ženska božanstva u hinduizmu i budizmu („Apsarās: Enabling Male Immortality, Part 1, Part 2“) autorica pokazuje da je na svom terenu i suvereno vlada materijom. Na temelju prezentiranog materijala lako je povući poveznice s promjenom statusa grčkih letećih božica jer su *apsarās*, *dākinīs* i *yoginis*, u ranijim izvorima nepredvidljiva, jaka i neovisna bića, stoljećima također inkorporirane u sve više androcentrične religijske tradicije budizma i hinduizma, gubeći svoje izvorne karakteristike.

Druga cjelina, koja nosi naslov „Human Women“, započinje poglavljem o vješticama i sukubima („Witches and Succubi: Male Sexual Fantasies“). Unatoč raznim definicijama vještica kao mitskih bića koja su prisutna u gotovo svim kulturama, može se izdvojiti jedna inherentna osobina koja je svima zajednička, a to je čarobni let. Prema autorici, koncept vještice proizašao je iz postupne maskulinizacije društva u kojoj je neovisna žena koja se ne ponaša u skladu s muškom vizijom ženskog ponašanja postala nepoželjna, a svojom je moći darivanja života prijetila muškoj hegemoniji. Fenomen vještica u kršćanskoj Europi, s druge je strane, rezultat korjenitih preobrazbi u zakonu i teologiji, jačanja Crkve i kraljevstva, promjena u shvaćanju seksualnosti, a sve to u ozračju nesigurnosti, praznovjerja, rata, klimatskih promjena i gladi. Autorica postavlja tezu da su u srednjem vijeku žene, kao nositeljice i prenositeljice kulture koja je uključivala i poganske elemente, u novom kršćanskom ozračju postale nepoželjne zbog svoje kulturne funkcije, a taj je antagonizam, koji je bio prisutan od ranog srednjovjekovlja, kulminirao u 15. stoljeću opsežnim progonima. Sljedeće poglavlje („Women Shamans: Fluctuations in Female Spiritual Power“) bavi se konceptom šamanizma, oslanjajući se ponajviše na dalekoistočne pripovijesti, mitove i legende. U mandžurskoj pripovijesti *Tale of the Nishan Shaman* autorica iščitava sukob tradicionalne mandžurske kulture, čija je predstavница mlada šamanica, i androcentričnog kineskog konfucijanizma, čiji je predstavnik bogati državni dužnosnik. Ova pripovijest, u kojoj država na kraju osudi mladu šamanicu i zabrani joj bavljenje tom vještinom, odražava sliku mandžurskog društva tijekom 17. i 18. stoljeća i kulturalnog konflikta koji je postupno doveo do slabljenja statusa žene u društvu. U poglavljima „Flying Mystics, or the Exceptional Woman, Part I, II“ pod zajedničkim nazivnikom letenja objedinjene su žene iz različitih religija koje su imale dar da tjelesno i duhovno nakratko ostave materijalni svijet iza sebe (Christina Mirabilis, sveta Elizabeta iz Schönaau, sveta Irena Chrysovalantou, Rabia od Basre, Sun Bu'er). Autorica i u ovom poglavlju iz izvora iščitava „patrijarhalni obrat“, odnosno drži kako su u počecima kršćanstva žene imale važnu ulogu, kao i u svim drevnim religijama, te ih se štovalo upravo zbog mogućnosti letenja (Uznesenje Blažene Djevice Marije), no upravo je demoniziranje leta (levitacije i transvekcije) u srednjem vijeku pridonijelo smanjenju broja svetica i širenju vjerovanja da su ih ustvari opsjeli demoni. Kao iznimku koja potvrđuje pravilo, autorica navodi slučaj kada je papa Eugen III. prihvatio proročanstva ženskih mistika, a osudio djelovanje muškog mistika Petra Abelarda. U posljednjem poglavlju, koje nosi naslov „The Avia-trix: Nationalism, Women, and Heroism“, autorica istražuje mogu li leteće žene uopće objединiti seksualnost i moć, a da ne budu stigmatizirane demonskim biljegom. Odgovor nalazi u liku Wonder Woman, superjunakinje iz stripa i Amazonke koja na svijet nije došla rođenjem te je tako potpuno neovisna o patrijarhalnom ustroju društva, a izbjegavanjem seksualnoga kontakta zadržava moć. Ostatak poglavlja posvećen je dvjema pilotkinjama:

Ameliji Earhart i Hanni Reitsch, izuzetno hrabrim ženama, čiji su se uspjeh i postignuća ipak promatrali kroz prizmu spola (Amelia Earhart imala je nadimak Lady Lindy, po uzoru na Charlesa Lindbergha).

U zaključku autorica naglašava kako su figura leteće žene i njezina simbolika jednake u gotovo svim religijama, narodima i kulturama te ističe da nijedna skupina, religija i ideologija u ovoj knjizi nije neokaljana mizoginijom. Let je oduvijek predstavljao bijeg u slobodu, mogućnost odvajanja od zemlje i zbacivanje društvenih, vjerskih, kulturnih i političkih okova. U feminističkom su pristupu imanentne karakteristike letećih žena uvijek izražene iz patrijarhalne perspektive koja ih prilagođava trenutačnoj ideologiji i aspiracijama. Prema autorici, evolucija žena tijekom povijesti započela je bićima koja omogućavaju plodnost i donose smrt (kao i život), zatim su se prometnule u leteća božanstva (još uvijek jaka), a potom je njihova evolucija zaustavljena razvojem vojnih država, čija je odlika strog patrijarhalni sustav. Od toga trenutka njihova moć slabi i one bivaju ugroženima.

Ova je knjiga vrijedan dodatak historiji žena, koja je iznjedrila brojne radove u drugoj polovini 20. stoljeća i time učinila žene vidljivijima u povijesti. Nakon što je taj, prilično velik, dio posla odrađen, otvorila su se vrata budućoj nadgradnji i istraživanjima u okviru ženskih studija koja se bave spletom fenomena rodne različitosti i međudodnosa spolova u raznim društveno-povijesnim okolnostima. Ovo djelo počiva na tim nasadima i pruža dobar uvid u navedenu problematiku pod zajedničkim nazivnikom letećih žena i stoga zbog velike količine objedinjenih faktografskih podataka predstavlja solidan temelj za buduća istraživanja u sferi kulturne historije.

Ivan Fremec

Dva zbornika radova o borbi protiv korupcije u hrvatskom srednjovjekovlju

Suzbijanje korupcije u Hrvatskoj u srednjem vijeku (ur. Nina Ožegović i Zorislav Antun Petrović), Zagreb: Institut za kulturu i etiku, 2014., 103 str.

Suzbijanje korupcije u Hrvatskoj u srednjem vijeku II (ur. Nina Ožegović i Zorislav Antun Petrović), Zagreb: Institut za kulturu i etiku, 2016., 141 str.

Hrvatska je historiografija odnedavno obogaćena drugim sveskom zbornika radova koji se bavi borbom protiv korupcije u hrvatskom srednjovjekovlju. Radi cjelovitosti prikaza, za uvod je neophodno reći riječ-dvije o prvom svesku objavljenom još 2014. godine. U njemu su obrađeni svi zakonski dokumenti koji se bave pitanjem suzbijanja korupcije i sprečavanjem sukoba interesa u hrvatskim i dalmatinskim jadranskim komunama. Navedena je knjiga podijeljena na četiri dijela (Uvodnik, Počeci, Kvarner i Dalmacija), unutar

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

50

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 PF press

ZAGREB 2018.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 50, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Vesna Vlahović Štetić

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Izvršni urednik / Executive Editor

Nikola Anušić

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrck.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by
Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout
Marko Maraković

Lektura / Language editors
Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)
Dražen Nemet (engleski / English)

Tisak / Printed by
Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada / Issued
200 primjeraka / 200 copies

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*